

Лук'янчиков Є.Д.

доктор юридичних наук, професор
Національний технічний університет України «КПІ»

Лук'янчиков Б.Є.

кандидат юридичних наук, доцент
Національна академія внутрішніх справ

ХАРАКТЕРИСТИКА НЕВІДКЛАДНИХ СЛІДЧИХ ДІЙ

Засобом пізнавальної діяльності у кримінальному судочинстві є слідчі дії. Дане поняття в науковій літературі не набуло одностайної думки. На жаль, ні чинний КПК ні проект нового не містять визначення слідчих дій та їх переліку.

В теорії кримінального процесу та криміналістики з широкого кола кримінально-процесуальних дій, які застосовуються у процесі розслідування, виділяють слідчі дії, тобто ту їх частину, яка носить пошуково-пізнавальний характер і спрямована на збирання фактичних даних про обставини злочину. Поняття і перелік таких дій у законодавчому порядку не визначено. Заповненню цих прогалів сприяли дослідження правознавців, у творчих дискусіях яких і відбувалося формування поняття слідчих дій. Зазначимо, що деякі автори не розрізняли слідчі дії і ототожнювали їх з будь-якими процесуальними. Одні із них під слідчими діями розуміли, будь-які дії слідчого і поділяли їх на дві групи: «дії, змістом яких є головним чином виявлення, дослідження і оцінка доказів» і «дії, змістом яких є управління процесом розслідування, визначення його меж, строків і порядку провадження». Інші надмірно широко, на наш погляд, підходили до визначення та висвітлення слідчих дій. Вони вважали, що слідчі дії уявляють собою спосіб реалізації норм кримінально-процесуального права та поряд з діями, спрямованими на формування доказів, відносили до них: а) дії, що визначають виникнення та спрямування справи; б) заходи процесуального примусу; в) дії, що встановлюють процесуальне становище учасників розслідування; г) дії, що

складають гарантії прав осіб, які беруть участь у процесі; д) заходи з усунення обставин, що сприяли вчиненню злочину.

Наслідком таких дискусій та обговорень стало сформоване узагальнене поняття слідчих дій. Під ними розуміють передбачені кримінально-процесуальним законом дії по збиранню, дослідженню, оцінці і використанню доказів. Інші автори при побудові даного поняття акцентують увагу на їхньому внутрішньому змісті (сукупність операцій і прийомів), забезпеченні їх здійснення державним примусом і цільовому призначенні (для виявлення, фіксації та перевірки фактичних даних, які мають значення у кримінальній справі). Незважаючи на більший обсяг, такі поняття дозволяють розкрити внутрішній зміст слідчих дій, їх інформаційно-пошуковий характер, забезпеченість здійснення заходами процесуального примусу. Позитивним можна вважати і те, що в таких визначеннях мова йде про виявлення, фіксацію та перевірку не доказів, як вважають деякі автори, а фактичних даних, інформації, відомостей, які за відповідних умов можуть стати основою для формування судових доказів. Таким чином, кожна слідча дія виступає як специфічна сукупність пізнавальних прийомів виявлення та фіксації інформації (відомостей) певного виду, тобто слідчим діям притаманний пошуковий, дослідницький характер.

Слідчі дії, зазначає О.Р.Михайленко, відрізняються від усіх інших процесуальних дій тим, що вони завжди пов'язані з одержанням необхідних фактичних даних, є достатньо ефективним засобом для збирання фактичних даних, гарантом встановлення істини[1, 53].

Формулюючи поняття слідчих дій, А.Я.Дубинський наголошує на тому, що вони здійснюються у відповідності з визначеними процедурними вимогами[2, 46], чим підкреслюється їх правовий характер. Але цим акцентується увага лише на один бік слідчих дій, їх сувора регламентація у законі. Не зменшуючи значимості цієї ознаки для визначення слідчих дій, неможливо не підкреслити й іншу сторону – тактичну, тобто широке використання при провадженні слідчих дій криміналістичних рекомендацій щодо можливості і доцільності застосування тих

чи інших тактичних прийомів і комбінацій у відповідних слідчих ситуаціях, які формуються під час розслідування.

Таким чином, з широкого кола кримінально-процесуальних дій, які можуть використовуватися для пізнання події злочину, виділяють лише ту їх частину, яка носить тактичний, пошуково - пізнавальний характер, спрямована на пошук слідів – відображень злочинної події, одержання з них інформації для формування судових доказів.

Розглянувши поняття слідчих дій, неможливо не зупинитися на розгляді наукових підходів до їх класифікації за тими критеріями, які пропонувалися в науковій літературі та перейти до розгляду невідкладних слідчих дій. За характером і призначенням слідчих дій, як засобів збирання та перевірки інформації про обставини злочину слідчі дії поділяють на невідкладні та інші, первинні і повторні, основні і додаткові, обов'язкові і факультативні, що проводяться за постановою і без неї.

Отже, серед засобів збирання та перевірки інформації пропонується виділяти групу слідчих дій, які мають невідкладний характер і завданням яких є встановлення та закріплення слідів злочину. Можливість застосування таких слідчих дій в процесі розслідування та їх визначення має знайти відображення в КПК України. Разом з тим, замість визначення загального поняття невідкладних слідчих дій, на що неодноразово зверталася увага науковців, в проекті КПК наводиться їх перелік. Зроблено це у статті, яка передбачає порядок провадження дізнання у справах, по яких досудове слідство є обов'язковим, подібно тому, що було вже раніше. Тобто, віднесення тих чи інших слідчих дій до невідкладних знову пов'язують з визначенням повноважень органу дізнання у справах, по яких досудове слідство є обов'язковим.

Поряд з терміном «невідкладні слідчі дії», який застосовується законодавцем, ті ж за своєю правовою природою слідчі дії, в процесуальній і криміналістичній літературі позначають іншими термінами. В одних випадках пишуть, що «органи дізнання проводять *первинні* слідчі дії у справах, по яких обов'язково попереднє слідство», в інших називають такі дії початковими, а інколи використовують

обидва терміни стосовно тих самих по суті слідчих дій. Першочерговими називають ці дії, якщо їх проводить слідчий, а невідкладними, якщо їх проводить орган дізнання у визначеному законом порядку[3, 88].

Застосування різних термінів для визначення однакових за суттю слідчих дій не відповідає інтересам теорії і практики. Відсутність ясного терміну здатна посіяти лише коливання, невпевненість, плутанину. Науковцями неодноразово зверталася увага на те, що термін має точно і недвозначно відображати зміст поняття, яке позначає, розкривати його основні (для даної галузі знань) риси. Кожний термін, зазначає О. Чепульченко, має позначати одне поняття, кожному поняттю має відповідати лише один термін[4, 82-86].

Вважається, що найбільше повно зміст і характер розглянутих нами слідчих дій відображується терміном «невідкладні слідчі дії», який застосовано у побудові норми проекту нового КПК, а тому цим терміном слід користуватися в теорії кримінального процесу та криміналістики.

Аналіз кримінально-процесуального законодавства та наукової літератури дозволяє дійти висновку, що термін «невідкладні слідчі дії» використовувався для позначення лише тих слідчих дій, які дозволялося проводити органу дізнання у справах, по яким обов'язкове досудове слідство і перелік таких дій мав вичерпний характер. Щодо можливості провадження таких дій слідчим, а також органом дізнання по справам, по яким досудове слідство не є обов'язковим в законі нічого не говориться.

На цій підставі невідкладні слідчі дії розглядаються, як правовий інститут, який сприяє чіткому визначенню повноважень того чи іншого органу по справі, яка хоча і не відноситься до його підслідності, але все ж таки потребує термінового втручання останнього. «Там, де законодавцем така мета не переслідується, де попереднє розслідування не поділяється на різні види і завжди проводиться одними і тими ж органами (особами), ні в кримінально-процесуальному законодавстві, ні в теорії кримінального судочинства не існує поняття невідкладних слідчих дій» [5, 7-8].

Але таке твердження не набуло підтримки в науковій літературі. Одні науковці вважають, що невідкладні слідчі дії повинні проводити не тільки особи, які здійснюють дізнання, але і слідчі, що провадження таких дій самим слідчим в більшості випадків проводиться більш кваліфіковано і дає більший ефект. Інші справедливо наголошують, що провадження невідкладних слідчих дій – це функція, яка властива не тільки органу дізнання, але і слідчому.

Аналіз практики засвідчує, що невідкладність тієї чи іншої слідчої дії визначається не тим, чи названа вона такою у законі, а необхідністю її термінового провадження, що обумовлюється характером слідчої ситуації, яка склалася на конкретний момент розслідування. Зволікання з провадженням таких дій може привести до втрати інформації, яка так потрібна для розкриття злочину. Невідкладний характер може мати будь-яка слідча дія і не тільки на початковому етапі розслідування, а і при подальшому провадженні у справі.

На нашу думку, невідкладною слід вважати будь-яку процесуальну (у тому числі і слідчу) дію, зволікання з проведенням якої у терміновому порядку в конкретній слідчій ситуації може призвести до зникнення або пошкодження слідів і втрати фактичних даних, що мають значення для справи. Об'єктивні умови, що потребують термінового провадження конкретних слідчих дій, можуть скластися як на початку розслідування, так і на будь-якому іншому етапі провадження. Зазначене підтверджують результати проведеного нами дослідження. Так, по 28% вивчених нами кримінальних справ, потреба у провадженні невідкладних слідчих дій виникала вже після притягнення особи як обвинуваченого.

Враховуючи напрацювання науковців та розуміючи, що невідкладний характер може мати будь-яка слідча дія, в проекті КПК правова норма сформульована таким чином, щоб охопити більшість слідчих дій, які відносяться до невідкладних. Позитивно оцінюючи такі намагання слід зазначити, що віднесення слідчих дій до невідкладних, які раніше, пов'язують з визначенням повноважень органу дізнання, а їх перелік не обмежується конкретним колом. Так, уст. 227 після наведення переліку багатьох слідчих дій, які віднесено до невідкладних зазначається, і «інші слідчі та процесуальні дії». Така конструкція норми

дозволить органу дізнання проводити, під виглядом невідкладних, будь-які слідчі та інші процесуальні дії у справах, по яких досудове слідство є обов'язковим. Але такого допускати неможливо. Невипадково попередні КПК завжди містили вичерпний перелік слідчих дій (їх називали невідкладними), які дозволялося проводити органу дізнання у справах, по яких досудове слідство було обов'язковим. Звичайно, практика свідчила, що такий перелік не може бути вичерпним. Інколи обставини справи вимагали проведення у невідкладному порядку таких слідчих дій, які не містилися в переліку (наприклад, пред'явлення для впізнання, очну ставку між свідками і підозрюваним). Органи дізнання проводили такі слідчі дії, а прокурор і суд не вважали це суттєвим порушенням.

Враховуючи викладене, вважаємо недоцільним безмежне розширення невідкладних слідчих дій спробою перерахування їх у нормі закону, як це зроблено сьогодні упроекті КПК. На наш погляд, перелік невідкладних слідчих дій доцільно взагалі вилучити із закону, оскільки немає об'єктивної передумови і можливості заздалегідь передбачити, які слідчі дії можуть потребувати провадження у невідкладному порядку в конкретній слідчій ситуації.

Але це не повинно стати свідченням того, що органи дізнання, у справах, по яким обов'язкове досудове слідство, отримають можливість проводити розслідування у повному обсязі. Щоб запобігти цьому статтю 227 проекту КПК слід доповнити приписом, яким встановити заборону органу дізнання проводити по даній категорії справ такі дії, як призначення експертиз, притягнення особи як обвинуваченого і допит обвинуваченого.

Тобто повноваження органу дізнання у справах, по яких обов'язково провадження досудового слідства мають визначатися не переліком невідкладних слідчих дій, який заздалегідь передбачити неможливо, а вказівкою на те, які дії йому заборонено проводити у цій категорії кримінальних справ.

У цьому плані слід підтримати думку А.Я.Дубинського про доцільність загального визначення процесуальних, слідчих і невідкладних дій у статті, де міститься роз'яснення значення термінів кодексу, а також навести вичерпний перелік процесуальних і слідчих дій як засобів збирання криміналістичної

інформації, на підставі якої будуть формуватися судові докази [2, 46-47]. Крім того, при визначенні повноважень органу дізнання у справах, по яких обов'язкове досудове слідство має бути зазначено, які дії у цих справах йому проводити не дозволяється.

Література:

1. Михайленко А.Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. – К.: Юринком Интер, 1999.
2. Дубинский А.Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел. К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987.
3. Дьяченко Ф.Д. Участие общественности в производстве первоначальных (неотложных) следственных действий // Криминалистика и судебная экспертиза. Вып. 1. – К., 1964.
4. Чепульченко О. До термінології кримінально-процесуального законодавства // Радянське право, 1975. - № 10.
5. Куклин В.И. Неотложные следственные действия. – Казань, 1967.